

## НАДДНІПРЯНСЬКА ХІХ–ХХ ст.: ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ОСВІТИ, НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ

УДК 930.1:929 Маркевич

**О. І. Журба, І. Л. Герасюта**

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара*

### **М. А. МАРКЕВИЧ ТА ЙОГО ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ЧАС**

Розглянуто різноманітні стратегії представлення творчої діяльності історика першої половини ХІХ ст. М. А. Маркевича. Визначено коло проблем вивчення історії української історичної науки як явища історичної та історіографічної культури. Запропоновано концепт історіографічного часу та показано можливі перспективи його використання для біоісторіографічних досліджень.

*Ключові слова:* історіографічний час, історична культура, історіографічна культура, М. А. Маркевич.

**О. И. Журба, И. Л. Герасюта**

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара*

### **Н. А. МАРКЕВИЧ И ЕГО ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ**

Рассмотрены различные стратегии представления творческой деятельности историка первой половины ХІХ в. М. А. Маркевича. Определен круг проблем изучения истории украинской исторической науки как явления исторической и историографической культуры. Предложен концепт историографического времени и показаны возможные перспективы его использования для биоисториографических исследований.

*Ключевые слова:* историографическое время, историческая культура, историографическая культура, Н. А. Маркевич.

**O. I. Zhurba, I. L. Gerasyuta**

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University*

### **N. A. MARKEVICH AND HIS HISTORIOGRAPHICAL TIME**

Various strategies of representation the creativity of the first half of the nineteenth century historian M. A. Markevich have been considered. The

circle of the problems of studying the history of Ukrainian historical science as a phenomenon of the historical and historiographical culture has been defined. The concept of historiographical time has been proposed and possible perspectives of its use for bio-historiographical research have been shown.

**The concept of the historiographical time has been considered as an important methodological setting, guided by the understanding of the historiographical culture as a complicated, multi-level, structured, asynchronous, but, at the same time, the holistic intellectual and cultural phenomenon.**

*Keywords:* historiographical time, historical culture, historiographical culture, M. A. Markevich.

Багатогранна, надзвичайно активна і значима творча діяльність Миколи Андрійовича Маркевича забезпечила йому стійку історіографічну репутацію одного з ключових акторів громадського і духовно-культурного процесів першої половини XIX ст. як в українському, так і загальноімперському масштабі. І хоча йому присвячена лише одна спеціальна монографія [13], що вийшла у далекому 1987 р., без цього славного імені не обходиться жодна більш-менш ґрунтовна презентація інтелектуальних процесів того часу та екскурси до історії історичної науки, етнографії, фольклористики, літератури, історії архівної справи та колекціонування. Те саме можна сказати і про дуже помітне місце М. А. Маркевича у дослідженнях життя і діяльності його видатних сучасників, з більшістю з яких він підтримував ділові, приятельські, а нерідко і дружні відносини.

Причому, зазначимо, що якщо в історіографії сформувався стійкий образ М. А. Маркевича як гуманітарія-аматора, то останнім часом у центрі уваги опинився вагомий комплекс його соціально-економічних писань та ідей, що суттєво розширило наші уявлення про спосіб життя, коло зацікавлень як його самого, так й інтелектуалів українських регіонів Російської імперії в цілому. Стало зрозуміле, що замилювання вітчизняною історією та народним побутом, покладені в основу пафосного регіонального патріотизму інтелектуальної еліти першої половини XIX ст., було не лише результатом рецесії модних світоглядних конструкцій та літературного дискурсу, але й цілком прагматичним прагненням інструменталізувати історичне знання задля обґрунтування легітимності вимог місцевих еліт щодо визнання центральною та місцевою владою специфік регіонів та врахування цього у формуванні програм і проведенні політики тотальної модернізації країни загалом [15].

Розташування творчості і особистості М. А. Маркевича в українському історіографічному просторі достатньо визначено і стабільно. Він цілком справедливо визнається одним із піонерів наративізації ві-

тчизняної історії. Реалізований шляхом аматорського «перелицювання» козацького літописання у відповідності з канонами Романтизму, цей проект став важливою віхою у народженні інтелектуального конструкту Нової Малоросії, уможливі кордони якої суттєво розширювалися порівняно з чітко зрозумілими адміністративно-територіальними межами колишньої Старої Малоросії (Гетьманщини) і визначалися результатами пошуків маловідомих тоді обширів малоросійського народу-етносу. Як би до цього проекту не ставилися сучасники та нащадки, роль цього інтелектуального продукту у творенні української ідентичності та ідеї «українського» в цілому не можливо не визнати. Мабуть саме тому малоросійських істориків, особливо другої половини XVIII – першої половини XIX ст., так охоче і наполегливо привласнює українська національна історіографія.

Саме такий концептуальний результат зусиль М. А. Маркевича-історика, незважаючи на те, що сама його «История Малороссии» сприймалася вже його сучасниками як історіографічний анахронізм, залишає за ним почесне місце в нечисленному сонмі тих, хто з другої чверті XIX ст. прокладав шляхи до модерної концептуалізації вітчизняної історії. А тому можна в цілому солідаризуватися з М. І. Марченком, З. Когутом і О. Ясем, кожен з яких, у відповідності до власних ідейних та методологічних позицій, розташовував М. А. Маркевича на суцільному порубіжжі: між «дворянським і буржуазним періодами» [16, с. 150], між дворянською патріотичною історіографією початку XIX ст. та українським романтичним народництвом [8, с. 198], «між застарілими канонами пізньопросвітницького раціоналізму та новітніми романтичними впливами» [21, с. 15].

На нашу думку, такий «перехідний тип історика» визначався не тільки світоглядним, соціальним та стильовим порубіжжям, на якому власне і розташовувався автор, але й його недостатньою готовністю відповідати на інтелектуальні і суспільні запити мовою професійного історіописання. В цьому контексті аматорство М. А. Маркевича так само не викликає сумніву як і його ентузіазм та наполегливість у галузях етнографії, фольклористики, колекціонування, історіописання та літератури.

Особливістю історіографічного освоєння постаті М. А. Маркевича стало його залучення до різних ідейних та суспільних потоків, напрямів і рухів, що майже дзеркально відображало історію концептуалізації як минулого України в цілому, так і українського історіографічного процесу. Так, М. І. Марченко відносив історика до представників саме української дворянської історіографії, творчість якого знаходилася «на межі між дворянським і буржуазним періодами розвитку української історіографії» і заперечувала концепції тодішньої російської історичної науки [16, с. 149–150]. Незважаючи на явні

ознаки кризи дворянської історіографії, що, на думку М. І. Марченка, виявилися у працях М. А. Маркевича, роль і значення козацтва подані ним «з передових, прогресивних позицій» [16, с. 154].

Правда, такий оптимістичний висновок різко дисонував з остаточно-ним вердиктом історіографа, згідно з яким основна праця М. А. Маркевича «втратила будь-яку вартість для сучасної науки» [16, с. 154], а також заперечував і здоровому глуздові, бо, напевно, чи, в такому випадку, «История Малороссии» та інші твори ставали б предметом безперервної уваги професійних істориків протягом останніх півтора століття. Гадаємо, що така непослідовність і суперечність оцінок пов'язана і з тим, що радянський історіограф сам знаходився в ситуації ідейного перехрестя, намагаючись вибудувати своєрідну «серединну позицію» за рахунок еkleктичного симбіозу радянського підходу до оцінок історіографічного процесу та позицій української національної схеми історії української історичної науки, представленої, насамперед, у синтезах Д. І. Дорошенка [2].

У рамках радянської історіографії образ М. А. Маркевича найповніше представлений в монографії Є. М. Косачевської. Пафос цієї роботи спрямований на пошуки аргументів апологетики і вписування героя до прогресистської суспільної думки, історіографії, громадського руху як це розумілося в пізньорадянській традиції. Звідси особливу увагу приділено контактам М. А. Маркевича з російськими декабристами та революційними демократами, наголошено на його інтернаціональних переконаннях, співчутті революційним і взагалі опозиційним суспільним настроям, на його особистому та творчому впливові на формування і збагачення поглядів Т. Г. Шевченка, В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського, невтомній праці на ниві покращення та вивчення життя кріпосних селян. Особливо наголошено на тому, що праці М. А. Маркевича були націлені на викриття «кумирів буржуазного націоналізму – Мазепи, Брюховецького, Дорошенка» [13, с. 266].

У сучасній історіографії образ М. А. Маркевича, як і раніше, на різному рівні історіографічної культури і постановки конкретних дослідницьких завдань, продовжував включатися до анахроністичних інтелектуальних та історіографічних контекстів, нав'язаних ретроспективними конструкціями, що легітимізували суспільні та ідеологічні завдання кінця ХХ – початку ХХІ ст. Серед інтелектуальних пропозицій такого роду провідне місце займають спроби звести вітчизняну суспільну та історичну думку до емансипації, «виокремлення, та незалежнення української історіографії від російської та польської історіографії» [7, с. 155], укласти її у прокрустове ложе теорії «українського національного відродження» [11; 14].

Такі лінійні, телеологічні, взаємовиключні, конфронтаційні інтерпретаційні підходи ставали вже предметом критики з позицій регіо-

нальної історіографії та історичної культури [3–5]. На наш погляд, сьогодні відчувається гостра потреба в усвідомленні необхідності та можливості переключення стратегії історіографічного дослідження. Її суть полягає в тому, щоб розглядати історіографічну реальність не стільки як процес, скільки, насамперед, як ситуацію, тобто не як передумову, передісторію чогось важливого і великого, а як цілком самодостатнє історіографічне та інтелектуальне явище, адекватне сприйняття якого можливе лише через розуміння сучасної йому ситуації, в якій кожної миті завершуються, формуються, генеруються, переживають корозію, взаємодіють між собою різного масштабу, направленості, змісту і темпу розвитку асинхронні процеси історичного знання-пізнання.

Незадоволення спрощеними, заідеологізованими, схематичними підходами яскраво відчуваються в нещодавній дисертації й монографії О. В. Яся, де, серед іншого, творчість М. А. Маркевича представлена на історико-культурному порубіжжі просвітницького раціоналізму та ірраціонального романтизму як результат складного внутрішнього конфлікту стилів, способів мислення, лояльностей, поточних літературних і дослідницьких практик, ідеалів науковості [20, с. 121–128]. Проте поза межами завдань обох текстів залишилися проблеми історичної культури суспільства, яка мислиться як складний, багаторівневий і тотальний процес вироблення, споживання, трансляції, побутування «історичного» на всіх суспільних й професійних рівнях, а також їх взаємодія. У такому разі підходи, реалізовані О. Ясем, можуть розглядатися як важливі елементи і етапи зазначеної стратегії.

Попросту кажучи, сьогодні не лише інтерпретації творчості М. А. Маркевича, але і вся історія вітчизняної історичної науки видається значно складнішою, ніж вона традиційно репрезентується схоластичними, орієнтованими на дидактику і пропаганду схемами емансипації і безперервного прогресу пригнобленого маргінального історіописання. Одним із важливих шляхів реалізації таких підходів, на нашу думку, може стати вдосконалення теоретичного арсеналу, спрямованого на розширення можливостей описування та інтерпретації історіографічних ситуацій, явищ, процесів.

Гадаємо, що понятійний апарат історіографічного дослідження, націленого на виявлення темпоральних характеристик історичної та історіографічної культури потребує спеціального термінологічного визначення, яке б окреслювало, охоплювало, синхронізувало статику і динаміку взаємодії ситуацій і рухів історичної думки, професійного історичного знання, історичної пам'яті, тобто тотальної історичної культури суспільства, в якій живе, реалізує свій творчий потенціал і яку в міру своїх сил формує кожний професійний історик.

Такі можливості, на наш погляд, здатне продемонструвати поняття «історіографічний час», сконструйоване за подібністю з «часом

історичним». І якщо останнє поняття вже досить давно знаходиться в центрі уваги теоретичної історії [1; 9; 10; 19], то його аналог, як це засвідчує і спеціальний словник, і практика вітчизняних прикладних та теоретичних студій [6; 12; 18], відсутній в арсеналі вітчизняної історіографії.

Як справедливо зазначив Р. Козеллек: «Для правильного історичного підходу одного календарного часу виявилось замало. Залежно від своєї тематики історик має справу з різними потоками часу, із взаємопроникненням або ж співзаяганням відповідних пластів із різними часовими характеристиками змін». А тому «різні перспективи споглядання виявляють різні часові блоки з різними хронологічними датами початку і кінця. Тому різні зображення одних і тих самих подій можуть бути однаковою мірою істинними» [10, с. 322–323].

Ці спостереження важливі як одна з методологічних настанов, що орієнтує на розуміння історіографічного процесу/ситуації та представлення історіографічної, тобто професійної, культури як складного, багатшарового, структурованого, асинхронного, але, водночас, цілісного інтелектуального і культурного явища. За таких підходів для історика історичної та історіографічної культури втрачає принципове значення проблема маркування постаті історика, його ретроспективне розташування на стрічці соціальної, історико-культурної, стильової, методологічної, суспільно-політичної динаміки. Пріоритету набуває відтворення відповідного творчого, індивідуального, життєвого, інтелектуального, громадського контексту, в якому актуалізуються і реалізуються як на особистісному, так і на суспільному рівнях відповідні запити до історії як невід'ємної складової усвідомлення, формування та здійснення особистісних і колективних стратегій.

Саме тому, на нашу думку, проблема представлення історіографічного часу М. А. Маркевича має не лише локальне значення. Біоісторіографія, як один з найпопулярніших та найважливіших жанрів історіографічної оповіді, що, здавалося б, вирішила завдання фіксації життєвих колізій і творчих здобутків героїв першої-другої руки, і зосереджується на опанування за такою ж схемою персонажів третього-четвертого-п'ятого порядку, залучаючи до свого арсеналу, осмислюючи концепт історіографічного часу та синтезуючи доробок історіографічної традиції відкриває перед собою нові пізнавальні перспективи.

### Бібліографічні посилання

1. Барг М. А. Категории и методы исторической науки / М. А. Барг. – М., 1984.
2. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії / Д. І. Дорошенко. – Прага, 1923.

3. **Журба О. И.** Региональное историописание второй половины XVIII – первой половины XIX вв. в плену «украинского национального возрождения» (проблемы украинской исторической и историографической культуры) / О. И. Журба // Мир историка: историограф. сборник / под ред. В. П. Корзун, С. П. Бычкова. – Вып. 8. – Омск, 2013. – С. 124–165.

4. **Журба О. І.** Історіографічний процес другої половини XVIII – першої половини XIX ст. як передісторія українського історіописання / О. І. Журба // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр. – Л., 2006 – 2007. – Вип. 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. – С. 408–417.

5. **Журба О. І.** «Національне» та «регіональне» у модерних репрезентаціях історії українського історіописання / О. І. Журба // Український гуманітарний огляд. – 2013. – С. 9–50.

6. Історіографічний словник / за ред. С. Посохова. – Х., 2004.

7. **Калакура Я. С.** Українська історіографія: Курс лекцій / Я. С. Калакура. – К., 2012.

8. **Когут З.** Розвиток української національної історіографії в Російській імперії / З. Когут // Когут З. Коріння ідентичності. Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К., 2004. – С. 187–217.

9. **Козеллек Р.** Минуте майбутнє. Про семантику історичного часу / Р. Козеллек; пер. з нім. В. Швед. – К., 2005.

10. **Козеллек Р.** Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек; пер. з нім. В. Швед. – К., 2006.

11. **Колесник І. І.** Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / І. І. Колесник. – К., 2000.

12. **Колесник І. І.** Українська історіографія: концептуальна історія / І. І. Колесник. – К., 2013.

13. **Косачевская Е. М.** Н. А. Маркевич. 1804–1860 / Е. М. Косачевская. – Л., 1987.

14. **Кравченко В. В.** Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.) / В. В. Кравченко. – Х., 1996.

15. **Литвинова Т. Ф.** «Поміщицька правда». Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. (ідеологічний аспект) / Т. Ф. Литвинова. – Д., 2011.

16. **Марченко М. І.** Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) / М. І. Марченко. – К., 1959.

17. Образы времени и исторические представления: Россия – Восток – Запад / под ред. Л. П. Репиной. – М., 2010.

18. **Попова Т. Н.** Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Новороссийского университета / Т. Н. Попова. – О., 2007.

19. **Савельева И. М.** История и время. В поисках утраченного / И. М. Савельева, А. В. Полетаев. – М., 1997.

20. **Ясь О. В.** Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок XIX – 80-ті роки XX ст.) / О. В. Ясь. – К., 2014. – Ч. 1.

21. **Ясь О. В.** Українські історики у світлі культурних епох і стилів мислення початку XIX – 80-х років XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / О. В. Ясь. – К., 2014.

*Надійшла до редколегії 13.07.2016*